

Xəyalə MÜRSƏLİYEVƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sumqayıt Dövlət Universiteti
murseliyeva.xeyale@mail.ru

“ALƏMDƏ SƏSİM VAR MƏNİM” ƏSƏRİNDƏ LƏQƏBÇİLİK ƏNƏNƏSİ

Azərbaycan ədəbiyyatına verdiyi töhfələrlə adını tarixə yazdıran Əzizə Cəfərzadə görkəmli yazıçı nasir, ədəbiyyatşünas, ictimai xadim olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini böyük coşqu ilə araşdıran, tədqiq edən alim görkəmli mütəfəkkirlərimizi öz əsərlərində bir daha canlandırmışdır. O, “Natəvan haqqında hekayələr” əsərində Qarabağın sonuncu xanı Xurşidbanu Natəvanın həyatını, “Aləmdə səsım var mənım” ilk tarixi romanında XIX əsrdə Şamaxıda yaşayıb-yaratmış şair Seyid Əzim Şirvaninin ədəbi həyatını, “Vətənə qayıt” əsərində şair Nişat Şirvaninin həyatını, “Yat et mənı” romanında romantik şair Abbas Səhhətin həyat və yaradıcılığını, “Bakı –1501” romanında Şah İsmayıl Xətai və onun Bakıya yürüş tarixini, “Sabir” əsərində sanki ilk tarixi romanının davamı kimi məşhur satirik şair Mirzə Ələkbər Sabirin həyat və yaradıcılığını, “Eldən elə” romanında həyatının 37 ilini dünya səyahətində olan coğrafiyaşünas Zeynalabdin Şirvaninin həyatını, “Eşq sultanı” romanında isə Məhəmməd Füzulinin həyat və ədəbi fəaliyyətini təsvir etmişdir.

Tarixdə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələrə biganə qalmayan nasir ilk tarixi romanında XIX əsr Şirvan tarixi mühitini, ədəbi məclislərin fəaliyyətini, ədəbi-mədəni hadisələrin canlı mənzərəsini, etnoqrafik dəyərləri nümayiş etdirmişdir. Əsərin əsas ideyası Seyid Əzim Şirvaninin aşağıdakı misralarından götürülmüşdür:

Mövti-cismani ilə sanma mənim ölməyimi,
Seyyida, ölmərəm, aləmdə səsim var mənim.

Azərbaycan antroponimik sistemində köməkçi adlar kateqoriyasına daxil olan ləqəb, təxəllüs və titullar hər hansı bir şəxsin həyat və yaradıcılığının müəyyən mərhələsində meydana gəlir və onun ya adına qoşularaq birgə, ya da adını əvəz edərək təklikdə işlədilir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində ləqəb sözü belə izah edilir: “Ləqəb, is. (ər.). Müəyyən bir səciyyəvi xasiyyətinə və ya başqalarından ayrılan əlamətinə görə adama verilən qeyri-rəsmi ad; ayama”.

Ləqəbçilik ənənəsinin geniş müşahidə edildiyi Şirvan mühiti alimin nəzərindən yayınmamışdır. Əsərdə nasir ləqəbçilik adəti haqqında yazır: “Şamaxılılar adamlara ləqəb qoşmaqda xüsusi ad qazanmışlar”. Əsərdə hadisələrin cərəyan etdiyi Bəzzaz-bazarın canlı cismə bənzədiyi, öz dərdi, öz sirləri, öz sevinci, öz kədəri, öz yazılmamış qanunları, qanunun hökmünə qaldırılmış adətlərə boyun əyən tacirləri, sərpayısı, tabaqçısı və onların bu bazar mühitində yaranmış ləqəbləri: Yetim Hüseyn (yaxası açıq tabaqçı), Cin Cavad, Cüvə Cabbar, Cırtdan Bahadır, Zol Hüseyn, Ayıbasan Məhərrəm, Hacı Əsəd Qapaqlı (tacir), Sərçə Bağı (suçu), Qapançıbaşı Ağa Rəsul, Cuhuş Şəmi, Dıbir Əli, Carçı Mahmud və s. oxucunun marağına səbəb olur.

Əsərdə Hacıның dostu Hacı Qədirdən Əsədə nə üçün “Qapaqlı” ləqəbi verildiyini soruşduqda deyir: “Vallah, qapaqlı-qapaqsız bilmirəm, amma heç ağzının qapağı yoxdu kişinin, bir xəbər eşitdimi, dəstinə aləmə yayacaq”. Hacı Əsədin dükanında onun “Pirkeşik” ləqəbli xalanəvəsi Əlinin işlədiyini görürük.

Hamıya bir ləqəb qoşmağa həvəsli Şamaxı camaatı sözü qızıl-qırmızı, düz sahibinin gözünün içinə deməsinə görə Qulamı “Qırmızı Qulam” adlandırır. Ətraf kəndlərdə Qulamı tanıyanlar onu hörmətlə Məşədi Qulam, uzaq şəhərlərin kitab və

şeir həvəskarları onu “kitabfuruş Məşədi Qulam” deyə tanıyır. Adına ləqəblər qoşulan Məşədi Qulam da kimə həcv qoşulsa, gizlicə “Xəttat və azurğu şair” adlandırdığı Nəcəfquluya üzünü köçürtdürərmiş. Əsərdə Cın Cavad kimi tanınan Cavad haqqında xalq arasında tez-tez “Cavadın gözündə cin oynadı” ifadəsinin işlədildiyini görürük.

Həyatı, işi bütünlüklə bazara bağlı olan suçu – Sərçə Bağı evlərə su daşımaqla, dükan sahiblərinin aftafa-səhənglərinə gərək olan miqdarda bulaq suyu gətirməklə gününü başa vurur. Xırdaboy, cılız adam olan Bağının cır səsinə görə də Sərçə ləqəbi qazandığı qeyd edilir.

Seyid Əzimin babası əsərdə ləqəbçilik adətini pisləyir: “Şirvanda o qədər dəyərsiz şair törəyib ki, hər bir savadlı baqqal özünə dəbdəbəli bir ləqəb seçib, təxəllüs götürüb, qurşanıb nəzm inşadına...” Seyid Əzim Şirvani və onun atası Seyid Məhəmmədə xalq arasında “Ağa” titulu ilə müraciət edildiyini görürük. “Ağa” titulu onlara cəmiyyətdə qazandıqları nüfuza, hörmətə görə irsən verilib. Ağanın dostu olan Abdulla kişini şirin danışdığına görə bazar camaatı, eləcə də Seyid Əzim Şirin Abdulla deyə adlandırır.

Əsərdə peyğəmbər nəsli hesab edilən bütün seyidlərin bir-birini “əmioğlu” adlandırdıqlarını və bu qaydaya hamının riayət etdiyini müşahidə edirik. “Əmioğlu” ifadəsinin ləqəb şəklində işlənməsini Ağaseyidəli ağanın Seyid Əzimlə söhbətində görə bilirik.

Şamaxı şəhərində ikiillik ibtidai, yeni qaydalı bir məktəb açmağa icazə almış, icazənamə ilə Tiflisdən qayıdan ziyalı Rza bəyi şamaxılılar “təzə oxutmuş”, “Urus İrza” adlandırırlar. Seyid Əzimin dostu olan Mahmud ağanın dəyirmançısı Vasif bazarda “malağan” ləqəbi ilə tanınır. Əsərdə farsca “Kabili” muğamını oxuyan xanəndəyə xalq içində “Çapıq Nəcəfqulu” adını vermişlər.

Tacir Hacı Hüseynin kiçik oğlu Məhəmməd uşaqlıqda “Qara” ləqəbi ilə tanınırdı. Bu ləqəbi kimi, gələcəyinin də qara olacağını təsəvvür belə etməyən Məhəmməd gənc yaşlarında özünə “Səfa” (ərəb mənşəli bu söz “zövq, nəşə, ləzzət, kef, rahatlıq” mənalarını ifadə edir) təxəllüsünü götürmüşdü. Seyid Əzimin şair dostlarından olan Qafar “Rağib” təxəllüsü ilə tanınır.

Əsərdə qadınlara ləqəb qoşmağın da XIX əsrdə Şamaxıda geniş yayıldığını müşahidə edirik. Belə ki, Seyid Əzimin anası Minasoltan xanıma bütün qohum-əqrəbası “Kiçginə xanım” ləqəbini veribmiş. Əsərin aparıcı və bədbəxt taleli obrazı olan rəqqasə Sonaya Şamaxı camaatı arasında “Cəngi”, “İmam cücəsi”, “Yoluq cücə” ləqəbləri verilibmiş. Sonanın evinə sığındığı Əlyar bəyin həyat yoldaşı Şahbikə xanımı hamı “Kömbə Şahbikə” adlandırır.

Qəmzənin anası Badambəyimin bacılığı Bikə avam, pirlərə iman aparan savadsız bir qadın idi. O, Qurd Bikə kimi tanınır. Şamaxının Qurdlar məhəlləsindən olduğu üçün hamı onu belə çağırır.

Savaşmaları məhəllələr arasında bir tamaşadan üstün olan Qıldırımqaş Narınc obrazı da əsərin mənfi surətlərindəndir. Küçə savaşlarında əllərini belinə vurub, üzünü həyəətə çevirib, nazik “qıldırım” qaşlarını yuxarı dartıb döyüşkən beçə görkəmi aldığına görə ona bu ləqəbi vermişlər.

Ləqəblər mənfi və müsbət keyfiyyətlərə, xarici görünüşə görə sahibinə verilir. Əsərdə obrazların təhlili əsnasında ləqəblərin semantik tutumunu müəyyənləşdirmək olur.

Khayala Mursaliyeva

**THE TRADITION OF NICKNAMES IN THE WORK
"I HAVE A VOICE IN THE WORLD"**

Summary

This year marks the 100th anniversary of Aziza khanum Jafarzadeh, a member of the Writers' Union Azerbaijan. Having devoted his entire life to science, education, and teaching, the scientist created unique pearls of literary creativity. The first historical novel "I have a voice in the Universe" describes the Shirvan environment, in which the tradition of nicknames of the XIX century is widespread. It was told about the nicknames that were given to people for their negative and positive qualities.